

Przestrzeń miasta postsocjalistycznego. Program badań

Wstęp

Zakreślona tytułem problematyka wymaga precyzyjnego uściślenia dwóch pojęć, pierwsze z nich to miasto postsocjalistyczne, drugie natomiast dotyczy przestrzeni miejskiej.

Najogólniej rzecz ujmując, pojęcie miasta postsocjalistycznego odnosi się do takiej grupy miast, które powstały lub rozwijały się w ustroju społeczno politycznym nazywanym w Polsce realnym socjalizmem, a po jego upadku podlegają prawom, które rządzą rozwojem ekonomicznym, społecznym i przestrzennym typowym dla gospodarki rynkowej. Miasto socjalistyczne, choć to pojęcie odnosi się zarówno do nowych miast powstałych w całości w tym systemie jak i dużych fragmentów istniejących już wcześniej miast, zrodziła ideologia marksistowska, która w XX wieku stała się obowiązującą w wielu państwach świata, a po upadku ZSRR ostała się, często w zmodyfikowanej już postaci, w Chinach, Wietnamie, Korei Północnej i na Kubie. W odniesieniu do koncepcji urbanistycznych ideologia socjalistyczna starała się odzwierciedlić treść społeczną tego ustroju, którego głównymi hasłami była: bezklasowość społeczeństwa, równość socjalna obywateli oraz własność społeczna środków produkcji w tym również ziemi. Główne cechy tak kształtowanego miasta socjalistycznego omówione zostały m.in. w artykułach: G. Węclawowicza (1999) i S. Liszewskiego (2000). Prezentowane opracowanie dotyczy zatem tej grupy miast, które rozwijając się w okresie realnego socjalizmu przechodzą obecnie okres transformacji wynikający ze zmian ustrojowych.

Znacznie trudniejszym do jednoznacznego zdefiniowania jest pojęcie przestrzeni miejskiej. Wychodząc z koncepcji ogólnej przestrzeni geograficznej, S. Liszewski (1997) definiuje przestrzeń miejską jako „*typ podprzestrzeni geograficznej odznaczający się specyficzną organizacją i fizjonomią oraz statusem prawnym*”. Podejmując badania przestrzeni miejskiej geografowie mają do wyboru dwa podejścia do jej delimitacji: formalno-prawne oraz funkcjonalne. To pierwsze podejście możliwe jest wyłącznie w

krajach gdzie przestrzeń miejska wyznaczana jest granicami administracyjnymi określonymi formalnym aktem prawnym, jak to ma miejsce np. w Polsce. Drugie podejście wymaga wielopłaszczyznowych badań empirycznych, które nie zawsze dają podstawę do jednoznacznej delimitacji przestrzeni miejskiej.

Konstruując program badawczy dotyczący przemian jakie zachodzą w przestrzeni miasta postsocjalistycznego sformułowano trzy hipotezy badawcze, których weryfikacja może stać się podstawą zarówno badań empirycznych jak i uogólnień teoretycznych.

Hipoteza 1.

Każda formacja społeczno-polityczna (cywilizacyjna) trwająca przez dostatecznie długi czas pozostawia po sobie ślady w przestrzeni miasta. Są one widoczne zarówno w organizacji tkanki miejskiej jak również w przestrzeni społecznej miasta, która jest odzwierciedleniem stosunków społecznych charakterystycznych dla określonej formacji politycznej. Prawidłowość ta dotyczy również miast, które powstały lub rozwijały się w okresie realnego socjalizmu.

Hipoteza 2.

Transformacja ustrojowa dokonująca się obecnie w krajach byłego systemu realnego socjalizmu obejmuje również przestrzeń miejską. Zachodzące w miastach przemiany dotyczą głównie przestrzeni społecznej przy stosunkowo niewielkich korektach w organizacji tkanki miejskiej ukształtowanej w poprzednim systemie społeczno-politycznym.

Hipoteza 3.

Organizacja materialnej części przestrzeni miejskiej z okresu realnego socjalizmu podobnie jak przestrzeń zorganizowana przez wcześniejsze formacje społeczno-polityczne (ustrojowe) ma cechy dużej trwałości i z całą swoją specyfiką wchodzi do dorobku urbanistyki światowej tworząc odrębny typ jednostki morfologicznej w tkance miejskiej.

Przedstawione hipotezy zakładają, iż przestrzeń miejska będąca przedmiotem badań przez geografów ma dwa wymiary, jeden z nich obejmujący aspekty materialne dotyczy organizacji i wypełnienia (użytkowania) tkanki miejskiej, drugi przestrzeni społecznej miasta, która jest przestrzenią życia i działalności (aktywności) społecznej mieszkańców (Jałowiecki 1996). Przestrzeń społeczna ma zawsze uwarunkowania ideologiczne a jej organizacja uzależniona jest od koncepcji ustrojowej państwa.

Organizacja przestrzeni miejskiej

Badania dotyczące organizacji i wypełnienia funkcjonalnego przestrzeni miejskiej powinny objąć pięć grup czynników, które decydują o wewnętrznym zróżnicowaniu i strukturze tej przestrzeni. Są to:

- a) czynniki przyrodnicze,
- b) czynniki prawno-własnościowe,
- c) czynniki morfologiczne,
- d) czynniki infrastrukturalne,
- e) czynniki funkcjonalne.

Wpływ czynników środowiskowych na organizację przestrzeni miejskiej rozpoczyna się z chwilą lokalizacji jednostki osadniczej i towarzyszy jej przez cały okres rozwoju

pomagając w organizacji i zagospodarowywaniu nowych przestrzeni lub stanowiąc, czasami trudne do pokonania bariery. Rola czynników środowiskowych (ukształtowanie powierzchni, sieć hydrograficzna, warunki klimatyczne, świat roślinny) ulega zmianom wraz z rozwojem postępu technicznego i świadomości ekologicznej. O ile w wieku XIX rozwój techniki zdawał się uniezależniać człowieka od przyrody, co było również jednym z naczelných haseł rozwoju gospodarczego w realnym socjaliźmie, (znane są wypowiedzi Stalina o zmianie kierunku biegu rzek i zamianie pustyni w pola uprawne) o tyle współcześnie, zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych, robi się wszystko aby zminimalizować wpływ działalności człowieka na środowisko.

W mieście postsocjalistycznym, często zorganizowanym w sposób ignorujący nie tylko prawa przyrody ale również warunki życia mieszkańców, jednym z ważniejszych zadań staje się przywrócenie równowagi między środowiskiem, gospodarką i człowiekiem co skrótowo nazywa się „zrównoważonym rozwojem”.

Badania zmierzające do określenia stopnia zrównoważonego rozwoju w miastach postsocjalistycznych mogą mieć zasadnicze znaczenie na zmiany w organizacji przestrzeni miejskiej.

Bardzo duży wpływ na organizację przestrzeni miejskiej i jej przemiany mają czynniki prawno-własnościowe, które decydują zarówno o wielkości terytorium (przestrzeni) miasta, własności ziemi a także jej wewnętrznym podziale geodezyjnym. Podstawy prawne funkcjonowania miast określają jego granice zewnętrzne ale również podział wewnętrzny regulując m.in. stosunki własnościowe. W ustroju realnego socjalizmu nastąpiło w wielu miastach nie tylko formalne ale również faktyczne uspołecznienie ziemi co miało decydujący wpływ na sposób urządzenia przestrzeni miejskiej. Wywłaszczenia prywatnych właścicieli i scalenie działek (parcel) miejskich dało początek nowym podziałom geodezyjnym np. na osiedla mieszkaniowe, co w wielu fragmentach miast socjalistycznych zmieniło w sposób trwały organizację przestrzeni geodezyjnej. Tradycyjny podział katastralny obszaru miast na parcele (działki budowlane) i bloki urbanistyczne w nowych miastach socjalistycznych lub w nowych osiedlach starych miast, zastąpiony został podziałem na osiedla mieszkaniowe, których organizację wewnętrzną wyznacza usytuowanie (domów) bloków mieszkalnych i prowadzące do nich drogi dojazdowe.

Przywracanie w miastach postsocjalistycznych własności prywatnej ziemi uruchamia rynek zarówno parcelami miejskimi jak i nieruchomościami, co w sposób widoczny wpływa na całą organizację przestrzeni miejskiej. Powrót do gospodarki rynkowej również w odniesieniu do działek miejskich mieć będzie zapewne największy wpływ na przemiany organizacji przestrzeni miejskiej w mieście postsocjalistycznym.

Wpływ czynników morfologicznych na organizację przestrzeni miejskiej przejawia się w planie miasta oraz w fizjonomii jego zabudowy (sylweta miasta). W miastach omianych przez katastrofy i wojny, ich plany bogate są w jednostki przestrzenne powstałe w różnych okresach historycznych. Część tych jednostek zachowała również charakterystyczną fizjonomię zabudowy z minionych okresów (stare miasta gotyckie, renesansowe czy klasycystyczne). Okres realnego socjalizmu pozostawił również w planie miasta swoje piętno w postaci charakterystycznych układów przestrzennych

(osiedla mieszkaniowe, dzielnice przemysłowe) oraz fizjonomii (bloki mieszkalne). Te najnowsze jednostki morfologiczne swoją skalą przytłaczają często cały organizm miejski nadając mu charakterystyczny wygląd zespołów blokowisk i dzielnic przemysłowych.

J. Mladek (2000) analizując nowe wielkie osiedla mieszkaniowe powstałe w miastach Słowacji w okresie realnego socjalizmu podaje, że w 21 miastach tego kraju pobudowano 41 osiedli mieszkaniowych o liczbie mieszkańców 10 tys. i więcej w każdym. Łącznie w osiedlach tych zamieszkuje około 866 tys. osób co stanowi 16,5% wszystkich mieszkańców Słowacji. Zestawienie to obrazuje skalę nowych jednostek morfologicznych, którymi są osiedla mieszkaniowe powstałe w okresie realnego socjalizmu. Analiza morfologiczna miasta jest czynnikiem wyjaśniającym współczesną organizację przestrzeni miejskiej.

Infrastruktura techniczna w sposób bardzo bezpośredni oddziałuje na organizację przestrzeni miejskiej. Wielka koncentracja ludności na niewielkiej przestrzeni, co jest jedną z głównych cech i wyznaczników miasta, byłaby niemożliwa na obszarach pozbawionych i to zarówno w klasycznym już dziś zakresie urządzeń infrastrukturalnych (wodociągi, kanalizacja, gaz, elektryczność, centralne ogrzewanie) jak i tych które służą przemieszczaniu się ludności i wzajemnej łączności (komunikacja miejska zarówno naziemna jak i podziemna, łączność, telewizja lokalna, radio itd).

Nasylenie infrastrukturą techniczną jest dziś jednym z mierników delimitacji przestrzeni miejskiej. Okres realnego socjalizmu zaznaczył się w wielu miastach rozwojem infrastruktury technicznej, co było niewątpliwym wkładem tego systemu w organizację przestrzeni wielu miast.

Ostatnią z wymienionych grup czynników organizujących przestrzeń miejską są czynniki funkcjonalne, które decydują o wypełnieniu tkanki miejskiej konkretną działalnością. Wyrazem tego funkcjonalnego wypełnienia są formy, struktury i typy użytkowania ziemi odzwierciedlające sposób zagospodarowania przestrzeni miejskiej a co za tym idzie pełnione przez tę przestrzeń funkcje.

Okres realnego socjalizmu w wielu miastach charakteryzował się działaniami mającymi na celu segregację przestrzenną różnych funkcji w tym zwłaszcza rozdzielenie dzielnic przemysłowych i mieszkaniowych co było zgodne z ideą tzw. *Karty Ateńskiej*. W okresie postsocjalistycznym użytkowanie ziemi ulega w miastach częściowym zmianom. Proces ten obejmuje głównie tereny przemysłowe, które po upadku wielkich zakładów produkcyjnych zmieniają często charakter swojego użytkowania (Piech 1999).

Omówione tu, zaledwie sygnałnie, czynniki (grupy czynników) decydujące o organizacji przestrzeni miejskiej powinny stać się przedmiotem szczegółowych badań empirycznych i to w różnych typach miast, powstałych lub rozwijających się w okresie realnego socjalizmu, które mogą potwierdzić na ile założone w przedstawionych wcześniej hipotezach twierdzenia o dużej trwałości i niewielkich przemianach organizacji tkanki miejskiej w okresie postsocjalistycznym są prawdziwe. Potwierdzenie tego założenia uzasadniałoby hipotezę trzecią a zwłaszcza tę jej część w której mówi się o trwałości organizacyjnej, morfologicznej i funkcjonalnej tkanki miejskiej powstałej w miastach rozwijających się w okresie realnego socjalizmu. Czy zatem tak rozumiane miasto

socjalistyczne lub jego część będzie trwałym dorobkiem urbanistyki światowej? Jest to ważne pytanie i to zarówno dla teorii jak i praktyki organizacji przestrzeni miejskiej.

Przestrzeń społeczna w miastach postsocjalistycznych

Zupełnie odmiennie przebiega proces przemian i przekształceń przestrzeni społecznej miasta związany ze zmianą ustrojową i gospodarczą. O ile można już dziś mówić o mieście postsocjalistycznym i to nie tylko formalnie to głównie w kategoriach przestrzeni społecznej, która jest wyrazem życia i aktywności społecznej mieszkańców miast.

Przemiany ustrojowe, które skrótowo określić można jako powrót do wolności i to zarówno w skali państwa jak i w wymiarze osobistym, demokracji i gospodarki rynkowej, wyzwoliły zupełnie nowe aktywności społeczne i gospodarcze, które mają wpływ na kształtowanie nowego oblicza przestrzeni miejskiej.

Dynamicznie, choć w sposób jeszcze dość przypadkowy, prowadzone badania geograficzne nad przemianami i przekształceniami przestrzeni społecznej miast, pozwalają wymienić już dziś ważniejsze problemy, które winny stać się przedmiotem pogłębio-nych badań empirycznych, a po zebraniu odpowiedniej wiedzy mogą dać podstawę do bardziej teoretycznych uogólnień dotyczących przemian i nowego kształtowania się przestrzeni społecznej w miastach postsocjalistycznych.

Dotychczasowy zakres prowadzonych badań pozwala wymienić siedem grup problemów, które w najbliższych latach powinny stać się obszarami intensywnych studiów miejskich i to zapewne o charakterze interdyscyplinarnym:

- a) przestrzeń rezydencjonalna,
- b) przestrzeń publiczna miasta,
- c) przestrzeń kultury i szkolnictwa wyższego,
- d) przestrzeń wymiany,
- e) przestrzeń socjalna.
- f) przestrzeń sakralna,
- g) przestrzeń wyborcza (elektoralna).

Wymienione wyłącznie hasłowo problemy badawcze nie wyczerpują zapewne całej problematyki, która kreuje dziś nową przestrzeń społeczną miasta, stąd też w miarę pojawiania się nowych problemów lista ta powinna być uzupełniana.

Przemiany ustrojowe i gospodarcze bardzo silnie zaznaczyły się w przestrzeni rezydencjonalnej miast. Miejsce wielkich osiedli mieszkaniowych o zabudowie blokowej, które miały urzeczywistniać egalitarność warunków zamieszkania, coraz częściej zajmuje budownictwo indywidualne, nierzadko o podwyższonym standardzie. Zmienia się również koncepcja lokalizacji budownictwa mieszkaniowego, które przenosi się na obrzeża miast. Poważnym problemem społecznym staje się również degradacja zarówno fizyczna jak i społeczna powstałych w okresie realnego socjalizmu osiedli mieszkaniowych. Problematyka przestrzeni rezydencjonalnej i jej przemiany analizowana w aspekcie społecznym nie znalazła jeszcze dostatecznego zainteresowa-

nia wśród badaczy, a dotychczasowe wyniki prowadzonych badań ledwie sygnalizują narastające problemy (Zborowski, Więclaw 1999; Jaroszevska-Brudnicka, Brudnicki 1999; Miszevska 2000).

Konsekwencją nowej sytuacji ustrojowej są przemiany przestrzeni publicznej w miastach postsocjalistycznych. Miasto w ustroju socjalistycznym, podobnie jak i cały kraj, zarządzane było w sposób centralistyczny co powodowało, że przestrzeń publiczna podlegała silnie scentralizowanym decyzjom politycznym. Miasto postsocjalistyczne zarządzane jest przez samorząd lokalny wybierany i oceniany przez mieszkańców co zapewnia ciągłą kontrolę społeczną nad podejmowanymi decyzjami. Wyrazem przestrzeni samorządowej jest również podział miasta na mniejsze jednostki (np. osiedlowe) często posiadające daleko posuniętą samodzielność (Koter, Araszkievicz, Kunka, Łukowska 1991). Bardzo spektakularnym wyrazem przemian jakie zaszły i nadal zachodzą w przestrzeni publicznej miast postsocjalistycznych jest zmiana symboli, przejawiająca się m.in. zmianą nazwy ulic, zwłaszcza w centralnych częściach miast, wymianą pomników i nowymi tablicami pamiątkowymi (Jędrzejczyk 1997).

W nowej organizacji przestrzeni społecznej miast bardzo dużą rolę odgrywa przestrzeń szkolnictwa wyższego oraz kultury. Gwałtowny wzrost zainteresowania wyższym wykształceniem, które zwiększa szansę kariery życiowej młodych ludzi w systemie gospodarki rynkowej, zaowocowało dynamicznym rozwojem szkół wyższych. Dotyczy to zarówno szkół państwowych szczebla akademickiego, które zwielokrotniły liczbę studentów, ale przede wszystkim powstaniem dużej liczby szkół niepaństwowych. Szkolnictwo wyższe, zwłaszcza w wydaniu prywatnym stało się towarem rynkowym i źródłem znacznych dochodów finansowych.

Przeestrzeń szkolnictwa wyższego w miastach nie ogranicza się do terenów lokalizacji zabudowań szkoły wyższej ale w sensie społecznym przenika i wypełnia całą przestrzeń miasta. O skali tego zjawiska w miastach postsocjalistycznych może świadczyć przykład Łodzi, do niedawna klasycznego miasta przemysłowego, na terenie którego w 2000 roku więcej osób studiowało w wyższych uczelniach (około 90 tys.), niż pracowało w przemyśle (ok. 85 tys.).

Zupełnie odmienny los spotkał w mieście postsocjalistycznym przestrzeń kultury. W systemie centralistycznym ilość placówek kulturalnych w mieście (kin, teatrów, domów kultury itp.) określana była wg. obowiązującego normatywu urbanistycznego, co zapewniło obsługę miasta i powszechny dostęp społeczny. W gospodarce rynkowej obserwuje się upadek placówek kulturalnych, które z jednej strony utrzymywane przez budżet samorządowy borykają się z trudnościami finansowymi, z drugiej nie wytrzymują konkurencji dostępnych powszechnie mediów. Gruntowne przebadanie roli szkolnictwa wyższego oraz placówek kultury w rozwoju przestrzeni społecznej miasta postsocjalistycznego czeka wciąż na realizację.

Najbardziej widocznym przemianom poddana została w miastach postsocjalistycznych przestrzeń wymiany handlowej, która w okresie realnego socjalizmu ograniczona była zarówno regułami gospodarczymi jak i wspomnianym już wcześniej normatywem urbanistycznym. W gospodarce rynkowej przestrzeń wymiany najwcześniej poddana

została regułem wolnego rynku, który zdecydował o eliminacji, zwłaszcza z centrów miast, wielu nierentownych placówek handlowych, a jednocześnie uruchomił lawinowy proces napływu międzynarodowego kapitału przejawiającego się w powstawaniu w miastach licznych supermarketów, zwykle należących do międzynarodowych sieci handlowych.

Przemiany, które dokonują się w przestrzeni wymiany wywarły znaczący wpływ nie tylko na strukturę funkcjonalno-przestrzenną miast, ale również na styl życia i zachowania przestrzenne mieszkańców dużych skupisk miejskich. Proces ten jest już przedmiotem licznych badań empirycznych prowadzonych przez geografów (Kandráčová 2000; Kłosowski, Runge 1999; Rembowska 2000; Wilk 1999), których wyniki dają podstawę sądzić, że doprowadzą one do bardziej teoretycznych uogólnień.

Dużym zmianom uległa również w mieście postsocjalistycznym przestrzeń socjalna, której głównym organizatorem w poprzednim ustroju był pracodawca, czyli duże zakłady pracy i instytucje. To one organizowały nie tylko pomoc socjalną w dosłownym tego słowa znaczeniu ale również opiekę medyczną, masową rozrywkę czy wypoczynek.

Upadek państwowych zakładów pracy oraz daleko posunięta prywatyzacja nie tylko zmieniły stosunek pracodawcy do pomocy socjalnej zatrudnionych pracowników, ale doprowadziły do powstania dużej rzeszy bezrobotnych, rozwarstwienia społecznego oraz zjawisk patologicznych które osiągnęły znaczące rozmiary. Duża skala bezrobocia, powstanie w miastach obszarów biedy oraz wzrastająca przestępczość, stały się inspiracją do podjęcia badań naukowych zarówno przez socjologów (Warzywoda-Kruszyńska, Grotowska-Leder 1996), jak i geografów (Wolaniuk 1997; Jaroszevska-Brudnicka, Brudnicki 1999). Są to jednak wciąż pojedyncze studia empiryczne, które nie dają jeszcze podstaw do zbyt daleko idących uogólnień, zwłaszcza przestrzennych.

Wzrost swobód obywatelskich, wolność światopoglądowa i respektowanie praw człowieka, będące zdobyczą m.in. mieszkańców miast w okresie postsocjalistycznym wzmogły działalność kościołów i związków wyznaniowych, których widowym znakiem stały się liczne inwestycje sakralne. Budowa nowych kościołów, kaplic, zborów, cerkwi, prowadzi do rozwoju przestrzeni sakralnej w miastach, która jest organizowana przez parafie i gminy wyznaniowe. W wielu miastach państw wchodzących przed rokiem 1990 w skład bloku komunistycznego, nastąpił gwałtowny rozwój różnych kościołów, które silnie konkurują o wpływy wśród lokalnych społeczności. Udane próby badania kształtowania się nowej przestrzeni sakralnej w miastach okresu postsocjalistycznego podjęli m.in. Jażdżewska, Nau (2000) oraz Matlovič (2000).

Przemiany ustrojowe jakie nastąpiły w krajach Europy Środkowo-Wschodniej a także na obszarze byłego ZSRR doprowadziły m.in. do likwidacji jednopartyjności i powstania wielu partii i ugrupowań politycznych o różnych barwach i ideologiach, często wzajemnie zwalczających się. Terenem walki politycznej stały się wybory zarówno do władz państwowych jak i samorządowych co stworzyło nową płaszczyznę przestrzeni społecznej jaką jest przestrzeń wyborcza nazywana również przestrzenią elektorálną. Śledzenie preferencji wyborczych mieszkańców różnych miast czy różnych dzielnic w obrębie jednego miasta, a także poszukiwanie związków i zależności między czynnikami demograficznymi, społecznymi, gospodarczymi i innymi a postawami politycznymi

mieszkańców stało się podstawą licznych badań tej nowej dla miast postsocjalistycznych przestrzeni (Matykowski, Tobolska 1996; Sobczyński 2000; Węclawowicz 1995).

Zakończenie

Przedstawione w artykule, w sposób ledwie sygnałny, dwa wymiary przestrzeni miejskiej, które w różny sposób reagują na zmiany ustrojowe i gospodarcze jakie nastąpiły w ostatnich 10 latach w miastach postsocjalistycznych, powinny w najbliższym czasie stać się przedmiotem wnikliwych badań zarówno geografów jak i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych zajmujących się miastem. Powodem podjęcia tych badań powinna być nie tylko dokonująca się na naszych oczach transformacja ale również fakt, iż po raz pierwszy w nowożytnych dziejach świata mamy do czynienia ze zjawiskiem przekształceń miast powstałych lub rozwijających się w ustroju realnego socjalizmu, który ignorował prawa rynku, w miasta do których wraca konkurencja rynkowa i swobody demokratyczne. Miasta, umownie tu nazywane postsocjalistycznymi, są znakomitym i niepowtarzalnym poligonem na którym można prowadzić badania wpływu różnych ustrojów społeczno-politycznych i koncepcji gospodarczych na kształtowanie i przemiany przestrzeni miejskiej. Wydaje się, iż weryfikacja przedstawionych w tym artykule hipotez powinna przybliżyć, o ile nie rozwiązać, ten frapujący problem badawczy.

Literatura

- Jałowiecki B., 1996, *Społeczne wytworzenie przestrzeni w okresie transformacji systemowej*, Biuletyn KPZK PAN, z. 175, s. 21-50.
- Jaroszewska-Brudnicka R., Brudnicki R., 1999, *Zróźnicowanie miejskiej przestrzeni społecznej Torunia*, XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 69-74.
- Jaroszewska-Brudnicka R., Brudnicki R., 1999, *Funkcja mieszkaniowa w Toruniu w latach 1988- 1998 i jej przemiany w przestrzeni miejskiej*, XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 59-69.
- Jażdżewska I., Nau I., 2000, *Przestrzeń sakralna Łodzi w latach 1945-1999*, XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź (w druku).
- Jędrzejczyk D., 1997, *Ulice Warszawy w świadomości jej mieszkańców*, IX Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 55-62.
- Kandráčová V., 2000, *Vybrane aspekty funknej transformácie historického jadra mesta Prešov*, Urbánne a Krajinné Študie, nr 3, Prešov, s. 118-125.
- Kłosowski F., Runge J., 1999, *Usługi w przestrzeni miejskiej na przykładzie Cieszyna*, XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 21-29.
- Koter M., Araszkiewicz A., Kunka T., Łukowska A., 1991, *Koncepcja podziału m. Łodzi na jednostki samorządowe*, Kronika Miasta Łodzi, Łódź, s.9-17.

- Liszewski S., 1997, *Przestrzeń miejska i jej organizacja*, [w:] *Geografia, Człowiek, Gospodarka*, Instytut Geografii UJ, Kraków, s. 55-65.
- Liszewski S., 2000, *Przemiany przestrzenno-funkcjonalne miasta socjalistycznego*, *Urbánne a Krajinné Študie*, nr 3, Prešov, s. 11-18.
- Matlovič R., 2000, *Sakralizacja - cząstkowy proces transformacji przestrzeni miejskiej miasta postkomunistycznego na przykładzie Preszowa*, XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, (w druku).
- Matykowski R., Tobolska A., 1996, *Geografia elektoralna*, *Geografia w Szkole*, nr 4, s.206-214.
- Miszewska B., 2000, *Wybrane elementy zmian morfologiczno-funkcjonalnych w osiedlach willowych Wrocławia*, *Urbánne a Krajinné Študie*, nr 3, Prešov, s. 71-81.
- Mladek J., 2000, *Mladé veľké obytné súbory (sidliská) – osobitné prvky urbánnych štruktúr Slovenska*, *Urbánne a Krajinné Študie*, nr 3, Prešov, s. 82-89.
- Piech M., 1999, *Przemiany przestrzenne i funkcjonalne terenów przemysłowych w Łodzi w latach 1988-1996*, XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 117-122.
- Rembowska K., 2000, *Společna percepceja funkcionowania nowych instytucji masowej konsumpcji w Łodzi. Supermarkety i fast foody*, *Urbánne a Krajinné Študie*, nr 3, Prešov, s. 174-179.
- Sobczyński M., 2000, *Zróźnicowanie przestrzenne postaw politycznych mieszkańców Łodzi*, Łódź.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Grotowska-Leder J., 1996, *Wielkomijska bieda w okresie transformacji*, Łódź.
- Węclawowicz G., 1995, *The electoral geography in the national, regional and intra-urban scale*, *Conference Papers* nr 24, IG i PZ PAN, Warszawa, s. 59-69.
- Węclawowicz G., 1999, *Miasto polskie w transformacji – kształtowanie się miasta postsocjalistycznego*, XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s.33-43.
- Wilk W., 1999, *Rozmieszczenie usług w Warszawie (na przykładzie agencji nieruchomości i doradztwa gospodarczego)*, XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 113-116.
- Wolaniuk A., 1997, *Spatial and Functional Changes in the City Centre of Łódź. A Comparative Study of Łódź and Manchester*, *Geographies of European Cities in Transition*, Łódź, s. 203-213.
- Zborowski A., Więclaw J., 1999, *Struktura społeczna a poziom i jakość życia w suburbiach na przykładzie Krakowa*, XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 53-57.

The space of the post-socialist town. A research programme Summary

The system and economic transformations which took place ten years ago in the countries of real socialism, are also reflected in the urban space. The article presents an outline of a research programme concerning the transformations of space in the post-socialist town, based on the verification of three research hypotheses. These hypotheses assume that urban space has two dimensions, one of which is expressed

in the organisation of the urban tissue, while the other refers to the social space of the town. In the author's opinion, system transformation refers mainly to the social dimension with a high stabilisation of the urban tissue.

The article presents main factors shaping the organisation of urban space, as well as the main elements of the changing social space of towns. The earlier includes five factors related to: nature, law and ownership, morphology, infrastructure, and function. The main elements of the changing social dimension of towns are: residential area, public area, culture and university education, trading, social, sacral and electoral.

In the summary, the author justifies the need for undertaking a wide research on the complex transformation of urban space, believing that the post-socialist towns are a wonderful and unique field for conducting research on the impact of various socio-politic systems and economic concepts on the shaping and transformation of urban space.

*Stanisław Liszewski, prof. dr hab.
Uniwersytet Łódzki
Katedra Geografii Miast i Turyzmu
al. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź*